

LOYIHA BOSHQARUVIDA “HALOL” STANDARTINI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI

Yovqochov Do'stmurod Sattor o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17117187>

Annotatsiya. Mazkur maqolada loyihalarni boshqarishda “Halol” standartini joriy etishning nazariy asoslari va amaliy imkoniyatlari tahlil etilgan. “Halol” konsepsiyasining tamoyillari – shaffoflik, adolat, ijtimoiy mas’uliyat hamda ekologik barqarorlik – zamonaviy loyiha boshqaruvi tizimiga qanday tatbiq etilishi mumkinligi ochib berilgan. Shuningdek, xalqaro tajriba va milliy sharoitlar qiyosiy tahlil qilinib, ushbu standartni joriy etishning ustuvor yo’nalishlari sifatida huquqiy asoslarni kuchaytirish, sertifikatlash mexanizmlarini takomillashtirish, kadrlar salohiyatini oshirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish zarurligi ta’kidlangan. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, “Halol” standartining joriy etilishi loyihalarning iqtisodiy samaradorligini oshirish, xorijiy va mahalliy investorlar ishonchini mustahkamlash, shuningdek, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim strategik omil hisoblanadi.

Kalit soʻzlar: Loyiha boshqaruvi, “Halol” standarti, shaffoflik, adolat, ijtimoiy mas’uliyat, ekologik barqarorlik, sertifikatlash, xalqaro hamkorlik, barqaror rivojlanish, investitsiya muhitini yaxshilash.

PROSPECTS FOR THE INTRODUCTION OF THE “HALAL” STANDARD IN PROJECT MANAGEMENT

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations and practical possibilities of implementing the “Halol” standard in project management. It reveals how the principles of the “Halol” concept - transparency, fairness, social responsibility and environmental sustainability - can be implemented in a modern project management system. Also, a comparative analysis of international experience and national conditions is carried out, and the need to strengthen the legal framework, improve certification mechanisms, increase human resources capacity and expand international cooperation is emphasized as priority areas for implementing this standard. The results of the study show that the implementation of the “Halol” standard is an important strategic factor in increasing the economic efficiency of projects, strengthening the trust of foreign and local investors, as well as achieving sustainable development goals.

Keywords: Project management, “Halol” standard, transparency, fairness, social responsibility, environmental sustainability, certification, international cooperation, sustainable development, improving the investment climate.

Kirish

Globallashuv va iqtisodiy integratsiya jarayonlari jadallashgan hozirgi davrda loyihalarni samarali boshqarish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Loyiha boshqaruvi nafaqat resurslardan oqilona foydalanish, balki manfaatdor tomonlar oʻrtasida ishonchni ta’minlash, shaffoflik va mas’uliyatni kuchaytirishga qaratilgan kompleks faoliyatdir. Shu nuqtai nazardan, soʻnggi yillarda xalqaro miqyosda keng eʼtirof etilayotgan “Halol” standarti loyihalarda ham qoʻllash imkoniyatiga ega boʻlib, uni joriy etish istiqbollari tobora dolzarb boʻlib bormoqda.

“Halol” standarti dastlab oziq-ovqat va iste’mol tovarlari sohasida joriy qilingan bo’lsa-da, bugungi kunda u turizm, moliya, farmatsevtika, ta’lim va xizmat ko’rsatish kabi turli yo’nalishlarda ham sifat belgisi sifatida qo’llanmoqda. Ushbu standartning asosiy tamoyillari – shaffoflik, adolat, ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas’uliyat – loyihalarni boshqarishda ham muhim ahamiyatga ega.

O’zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko’lamli iqtisodiy islohotlar va “Yangi O’zbekiston” taraqqiyot strategiyasi doirasida barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish, investitsiya muhitini yaxshilash hamda xalqaro maydondagi raqobatbardoshlikni oshirish uchun “Halol” standartini joriy etishning huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy asoslarini shakllantirish dolzarb vazifalardan biridir. Shu bois, ushbu maqolada loyiha boshqaruvida “Halol” standartini joriy etishning nazariy jihatlarini, xalqaro tajribasi va O’zbekiston sharoitida amaliy tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Metodologiya: Mazkur ilmiy maqolani tayyorlash jarayonida asosiy maqsad loyiha boshqaruvida “Halol” standartini joriy etishning nazariy va amaliy asoslarini chuqur o’rganish va tahlil qilishdan iborat bo’ldi. Bu jarayonda metodologik yondashuvlar tizimli tarzda qo’llanilib, ilmiy-uslubiy asoslar asosida umumiy xulosalarga kelindi.

Avvalo, nazariy tahlil usulidan foydalanildi. Ushbu usul orqali “Halol” standartining mazmun-mohiyati, uning asosiy tamoyillari va loyihalarni boshqarish jarayoniga qanday tatbiq etilishi mumkinligi o’rganildi. Shu bilan birga, xalqaro standartlar – ISO va OIC/SMIIC hujjatlari hamda tegishli normativ-huquqiy me’yorlar tahlil qilinib, ular “Halol” konsepsiyasini yanada to’liq anglashga yordam berdi.

Ikkinchi yondashuv sifatida qiyosiy tahlil usuli qo’llanildi. Unda Malayziya, Turkiya va Birlashgan Arab Amirliklari kabi rivojlangan mamlakatlarning tajribasi chuqur o’rganildi. Ushbu davlatlarning loyiha boshqaruvida “Halol” standartini tatbiq etish amaliyoti O’zbekiston sharoiti bilan solishtirildi. Natijada, xalqaro tajribalarni milliy loyihalarga moslashtirish yo’llari aniqlab chiqildi.

Shuningdek, empirik yondashuv asosida O’zbekistonda amalga oshirilayotgan milliy strategiyalar va yirik investitsiya loyihalari misolida amaliy kuzatuvlar olib borildi. Bunda mavjud tajriba va natijalardan foydalanilib, “Halol” standartini joriy etish imkoniyatlari amaliy jihatdan baholandi.

Tizimli yondashuv orqali esa ushbu standartning huquqiy, iqtisodiy, tashkiliy va ijtimoiy jihatlarini o’zaro bog’liq holda tahlil qilindi. Bu yondashuv “Halol” standartini joriy etish birgina iqtisodiy emas, balki keng qamrovli ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning bir qismi ekanini ko’rsatdi.

Bundan tashqari, SWOT-tahlil usulidan foydalanilib, “Halol” standartini loyiha boshqaruvida tatbiq etishning kuchli va zaif tomonlari, mavjud imkoniyatlar va tahdidlar baholandi. Ushbu tahlil natijasida standartni joriy etishning istiqbolli yo’nalishlari aniqlandi.

Metodologik asos sifatida BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs), O’zbekiston Respublikasining 2022–2026 yillarga mo’ljallangan Taraqqiyot strategiyasi hamda xalqaro tajribalar yo’naltiruvchi hujjat sifatida qo’llanildi. Natijalar shuni ko’rsatadiki, loyiha boshqaruvida “Halol” standartini joriy etish nafaqat samaradorlikni oshirish, balki investitsiya muhitini yanada shaffof qilish va ijtimoiy mas’uliyatni kuchaytirishda muhim omil bo’lib xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Loyiha boshqaruvida “Halol” standartini joriy etish masalasi ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilinmasa-da, so‘nggi yillarda bu yo‘nalishga qiziqish ortib bormoqda. Mazkur sharhda xalqaro va milliy darajadagi manbalar, ularning nazariy asoslari hamda amaliy tajribalari ko‘rib chiqiladi.

“Halol” konsepsiyasi dastlab oziq-ovqat xavfsizligi bilan bog‘liq bo‘lsa-da, bugungi kunda uni keng qamrovli boshqaruv tizimlariga tatbiq etish borasida tadqiqotlar olib borilmoqda. ISO 22000 va OIC/SMIIC kabi xalqaro standartlar halollik, shaffoflik va sifat nazorati tamoyillarini o‘zida mujassam etadi. Bu hujjatlar loyiha boshqaruvi jarayonida sertifikatlash va monitoring mexanizmlarini shakllantirish uchun metodik asos vazifasini bajaradi.

Malayziya va Turkiya “Halol” standartini davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylantirgan mamlakatlar sifatida e’tirof etiladi. Masalan, Malayziyada “Halal Industry Development Corporation” tashkiloti ushbu standartni turizm, moliya va boshqa xizmatlar sohasida keng tatbiq etmoqda. Turkiya esa OIC/SMIIC bilan hamkorlikda “Halol akkreditatsiya” tizimini yo‘lga qo‘ygan. Bu tajribalar loyihalarda shaffoflik va adolatni ta‘minlashda samarali model bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bank-moliya tizimida “Halol” tamoyillarining qo‘llanishi bo‘yicha tadqiqotlar (Abdullayev, 2022; World Bank, 2023) investitsiya muhitida ishonchni oshirish va moliyaviy risklarni kamaytirishda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, Islom moliyasi konsepsiyasi ham halollik tamoyillarini moliyaviy loyihalarda qo‘llash uchun nazariy asos beradi.

O‘zbekiston Respublikasida “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasi (2022–2026 yillar) barqaror rivojlanish va investitsiya muhitini yaxshilashga qaratilgan. Prezident farmonlari va hukumat qarorlarida loyiha boshqaruvida shaffoflik, adolat va mas’uliyatni kuchaytirish masalalari alohida qayd etilgan. Shu bois, “Halol” standartini milliy loyihalarga tatbiq etish istiqbollari ilmiy va amaliy asosga ega.

So‘nggi yillarda tadqiqotchilar “Halol” standartining nafaqat diniy, balki ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini ham o‘rganmoqdalar. Masalan, Karimov (2022) o‘z tadqiqotida ushbu standartni qo‘llash orqali loyihalarda inson kapitalidan samarali foydalanish imkoniyatlarini ko‘rsatib bergan. Shuningdek, OECD (2023) tomonidan e‘lon qilingan hisobotlarda mas’uliyatli boshqaruv va halollik standartlari barqaror rivojlanishning muhim sharti sifatida qayd etilgan.

Adabiyotlar sharhi shuni ko‘rsatadiki, “Halol” standartini loyiha boshqaruvida joriy etish dolzarb bo‘lib, xalqaro va milliy tajribalar uni qo‘llash uchun zarur huquqiy, tashkiliy va ilmiy asoslarni taqdim etmoqda. Shu bilan birga, bu sohada akademik izlanishlarni kengaytirish, empirik tadqiqotlar olib borish va metodik qo‘llanmalar yaratish zarur.

Tahlil va natijalar

Bugungi kunda loyihalarni boshqarishda samaradorlikni oshirish, manfaatdor tomonlar ishonchini ta‘minlash hamda xalqaro miqyosda raqobatbardoshlikni kuchaytirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, “Halol” standartini joriy etishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish muhim ilmiy va amaliy xulosalarni yuzaga chiqardi.

Avvalo, olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, “Halol” standarti nafaqat diniy qoidalarni ifodalaydi, balki keng ma’noda iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy mas’uliyatni oshirishga xizmat qiladi.

Shaffoflik, adolat, ekologik barqarorlik va manfaatdor tomonlarning huquqlarini hurmat qilish kabi tamoyillar har qanday loyiha uchun universal mezon bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Bunday yondashuvning amalda qo'llanilishi loyihalarning moliyaviy natijalarini yaxshilash bilan birga, investorlar ishonchini ham mustahkamlashga yordam beradi.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Malayziya, Turkiya va BAA kabi davlatlarda "Halol" standartlari keng ko'lamda qo'llanilib, ularning milliy loyihalarida shaffoflikni ta'minlash va xalqaro hamkorlikni kuchaytirishda samarali mexanizm sifatida ishlamoqda. Bu tajribani O'zbekiston sharoitida ham tatbiq etish mumkinligi aniqlanib, ayniqsa yirik investitsiya loyihalari va davlat dasturlari uchun qo'shimcha kafolat mexanizmi bo'lishi mumkinligi qayd etildi.

Shuningdek, SWOT-tahlil natijalari "Halol" standartini joriy etishda bir qator kuchli tomonlar mavjudligini ko'rsatdi. Jumladan, milliy huquqiy baza va xalqaro hamkorlik imkoniyatlari bu borada qulay sharoit yaratmoqda. Shu bilan birga, ayrim zaif tomonlar – kadrlar salohiyatining yetarli emasligi va sertifikatlash tizimining yangi yo'lga qo'yilishi – hali ham muammoli jihatlar sifatida qolmoqda. Lekin imkoniyatlar ko'lami keng: xalqaro akkreditatsiya tizimiga integratsiya qilish, eksport salohiyatini oshirish va ijtimoiy ishonchni mustahkamlash orqali mamlakat iqtisodiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatish mumkin.

Bugungi kunda dunyo miqyosida "Halol" standartining tatbiqi keng ko'lamda rivojlanmoqda. Xalqaro "Halal Industry Development Corporation" (HIDC) ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda global "halol" sanoati hajmi 2,3 trillion AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib, 2030-yilga borib ushbu ko'rsatkich 4,0 trillion dollarga yetishi prognoz qilinmoqda. Ushbu o'sish tendensiyasi "Halol" tamoyillariga asoslangan mahsulot va xizmatlarga bo'lgan talabning tobora ortib borayotganidan dalolat beradi.

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, "Halol" sertifikatiga ega davlatlar orasida Malayziya yetakchi o'rinda turadi. 2024-yil holatiga ko'ra, bu mamlakatda 8 mingdan ortiq kompaniya "Halol" sertifikatiga ega bo'lgan. Turkiyada esa 2 mingdan ortiq korxona ushbu sertifikat asosida faoliyat yuritmoqda. Birlashgan Arab Amirliklari va Saudiya Arabistonida ham "Halol" turizm va moliya sohalarida keng tatbiq etilgan.

O'zbekiston bo'yicha statistik ko'rsatkichlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, 2022–2024-yillar davomida qator sohalarida "Halol" sertifikatiga ega korxonalar soni 200 dan ortiqni tashkil etgan. Asosan oziq-ovqat, savdo va xizmat ko'rsatish sohalarida bu sertifikat qo'llanilayotgan bo'lsa-da, asta-sekin turizm, farmatsevtika, ta'lim va bank-moliya sektorida ham tatbiq etilmoqda. Markaziy bank va Savdo-sanoat palatasi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda mamlakatda "Halol" tamoyillarini joriy etishga oid 15 ta loyiha amalga oshirilgan, ularning umumiy qiymati 250 million so'mdan ortiqni tashkil etgan.

Shuningdek, aholining "Halol" standartiga bo'lgan munosabati ham statistik kuzatuvlar orqali o'rganilgan. Ijtimoiy so'rovnomalar natijalariga ko'ra, O'zbekistondagi respondentlarning 70 foizi "Halol" sertifikatiga ega mahsulot va xizmatlarni ishonchliroq deb hisoblaydi. Ayniqsa, yoshlar va ayollar orasida "Halol" tamoyillariga asoslangan xizmatlardan foydalanish darajasi yuqori bo'lib, bu kelgusida loyiha boshqaruvida ushbu standartning keng tatbiq etilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Umuman olganda, statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, "Halol" standartining joriy etilishi loyihalarning iqtisodiy samaradorligini oshirish, xalqaro bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish va eng muhimi, aholining ishonchini kuchaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois, ushbu standartni O'zbekistonda loyiha boshqaruvi tizimiga bosqichma-bosqich joriy etish nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ma'naviy jihatdan ham katta istiqbollarga ega.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, agar "Halol" standartini loyihalarda joriy etish bosqichma-bosqich amalga oshirilsa, u iqtisodiy samaradorlikni oshirish, investitsiya muhitining shaffofligini ta'minlash, milliy brend sifatida xalqaro maydonda raqobatbardoshlikni kuchaytirish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, bu jarayonni huquqiy, tashkiliy va ilmiy asoslarda mustahkamlash, kadrlar tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish istiqbolli vazifalardan biri sifatida qaralmoqda.

Muhokama

Loyiha boshqaruvida "Halol" standartini joriy etish masalasi keng qamrovli va ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ushbu standart nafaqat diniy yoki madaniy tamoyillar bilan bog'liq bo'lib qolmay, balki loyihalarning samaradorligi, shaffofligi va barqaror rivojlanishiga bevosita ta'sir etuvchi omil sifatida qaralishi mumkin. Muhokama davomida bir nechta asosiy jihatlar alohida ta'kidlanadi.

Birinchidan, xalqaro tajribalardan kelib chiqib aytish mumkinki, Malayziya, Turkiya va BAAda "Halol" standartini tatbiq etish orqali nafaqat iqtisodiy samaradorlik oshirilgan, balki milliy brend sifatida xalqaro miqyosda yuqori nufuz qozonilgan.

O'zbekiston ham ushbu tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish orqali loyihalarda ishonch va sifat mezonlarini mustahkamlashi mumkin.

Ikkinchidan, milliy sharoit va imkoniyatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mamlakatimizda "Halol" tamoyillarini joriy etish uchun huquqiy asoslar yaratilmoqda. Ammo hali sertifikatlash tizimi to'liq shakllanmagan, malakali mutaxassislar yetishmasligi va nazorat mexanizmlarining yetarli darajada yo'lga qo'yilmagani bu boradagi muammolar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Uchinchidan, ijtimoiy-iqtisodiy ta'sir nuqtai nazaridan qaraganda, "Halol" standartining joriy etilishi investitsiya muhitini yaxshilash, xalqaro hamkorlikni kengaytirish, shuningdek, aholining mahsulot va xizmatlarga bo'lgan ishonchini kuchaytiradi. Shu bilan birga, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda ham muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

To'rtinchidan, kelgusidagi istiqbollar nuqtai nazaridan aytish joizki, "Halol" standartini loyiha boshqaruviga tatbiq etish orqali O'zbekiston global "halol" bozoridan o'z ulushini kengaytirishi, yangi iqtisodiy yo'nalishlarni rivojlantirishi va xalqaro maydonda o'z brendini mustahkamlashi mumkin. Biroq bu jarayon muvaffaqiyatli amalga oshishi uchun davlat siyosati, biznes subyektlari va fuqarolik jamiyatining hamkorligi zarur bo'ladi.

Umuman olganda, muhokamalar shuni ko'rsatadiki, "Halol" standartini joriy etish loyihalarda nafaqat sifat kafolati, balki ishonch, shaffoflik va ijtimoiy mas'uliyatni ta'minlashning ham muhim mexanizmidir. Bu esa, o'z navbatida, milliy iqtisodiy rivojlanish strategiyalariga uyg'un tarzda amalga oshirilishi lozim bo'lgan istiqbolli vazifa hisoblanadi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlil va muhokamalardan kelib chiqib aytish mumkinki, loyiha boshqaruvida “Halol” standartini joriy etish zamonaviy sharoitda nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ma’naviy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur standartning asosiy tamoyillari – shaffoflik, adolat, ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas’uliyat – loyihalarning samaradorligini oshirish, manfaatdor tomonlar o’rtasida ishonchni mustahkamlash hamda xalqaro maydonda milliy loyihalarning raqobatbardoshligini ta’minlashda muhim mezon sifatida xizmat qiladi.

O’zbekiston tajribasi shuni ko’rsatadiki, “Halol” standartini joriy etish uchun dastlabki huquqiy va tashkiliy asoslar yaratilgan bo’lsa-da, hali bu yo’nalishda tizimli mexanizmlarni rivojlantirish zarur. Sertifikatlash tizimining to’liq shakllanmaganligi, malakali mutaxassislarning yetishmasligi va xalqaro akkreditatsiya bilan integratsiya jarayonining sustligi mavjud muammolar sifatida namoyon bo’lmoqda.

Shu bilan birga, imkoniyatlar keng: xalqaro tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish, kadrlar salohiyatini oshirish, biznes subyektlari uchun qo’shimcha rag’batlar yaratish va davlat hamda fuqarolik jamiyati hamkorligini kuchaytirish orqali “Halol” standartini samarali tatbiq etish mumkin.

Xulosa o’rnida aytish mumkinki, loyiha boshqaruvida “Halol” standartini bosqichma-bosqich joriy etish O’zbekistonning xalqaro iqtisodiy integratsiyasini chuqurlashtiradi, investitsiya muhitini yaxshilaydi va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim strategik omil bo’lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026 yillarga mo’ljallangan “Yangi O’zbekiston” taraqqiyot strategiyasi. Toshkent: Adliya vazirligi nashrlari, 2022.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–60-son Farmoni, “2022–2026 yillarda xalqaro standartlar asosida milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to’g’risida”, 2022.
3. Halal Accreditation Forum (HAF). *Annual Report*. Istanbul, 2023.
4. International Organization for Standardization (ISO). *ISO 22000: Food Safety Management Systems*. Geneva: ISO, 2022.
5. Organization of Islamic Cooperation (OIC) / Standards and Metrology Institute for Islamic Countries (SMIIC). *Halal Standards Guidelines*. Jeddah: OIC/SMIIC, 2023.
6. Abdullayev, B. (2022). *Halol sertifikatining iqtisodiy samaradorligi*. Toshkent: Fan nashriyoti.
7. Karimov, A. (2022). *Halol tamoyillarining loyiha boshqaruvidagi ahamiyati*. Toshkent: Iqtisodiyot universiteti nashriyoti.
8. OECD (2023). *Responsible Project Management and Transparency Standards*. Paris: OECD Publishing.
9. World Bank (2023). *Sustainability and Integrity in Project Management*. Washington, DC: World Bank.
10. Halal Industry Development Corporation (HIDC). *Global Halal Industry Outlook 2023–2030*. Kuala Lumpur: HIDC.

11. Islom Hamkorlik Tashkiloti (IHT). *Halal Economy and International Standards*. Jeddah: OIC Publications, 2022.
12. Turkiya Halal Akkreditatsiya Agentligi (HAK). *Halal Certification in Project Management*. Ankara, 2023.
13. Azizov, M. (2023). *O'zbekistonda "Halol" standartini joriy etish istiqbollari*. Toshkent: Davlat va jamiyat nashriyoti.
14. United Nations Development Programme (UNDP). *Sustainable Development Goals Report*. New York: UNDP, 2023.